

ských sesazeních. Analýza textů je provedena precizně a vyplývající dílčí závěry jsou podnětné. Publikace však působí spíše jako soubor studií než jako ucelená monografie. Zmatečná struktura výkladu a absence historického vývoje (který je především na lokální úrovni v dané době zcela zásadní) činí publikaci obtížně uchopitelnou. Pro české prostředí je výpovědní hodnota závěrů marginální.

Martin Šenk

Lukas CLEMENS – Christoph CLUSE (eds.)

The Jews of Europe around 1400. Disruption, Crisis, and Resilience

(= Forschungen zur Geschichte der Juden. Abteilung A: Abhandlungen, Band 27)
Wiesbaden, Harrassowitz 2018, VIII + 288 s., tabulky, mapa a obrázek v textu,
ISBN 978-3-447-11121-8.

Od roku 1995 vyšlo v ediční řadě Forschungen zur Geschichte der Juden třiatřicet svazků věnujících se z větší části dějinám židovských komunit německých zemí, tedy oblasti Aškenázu. Zakladatelem řady byl doyen německé judeo-medievalistiky, nedávno zesnulý Alfred Haverkamp (1937–2021), jehož výjimečná osobnost, autorita a odborný zájem ovlivnily i profil této knižní série zaměřené na židovské dějiny pozdního středověku a raného novověku v oblastech Svaté říše římské. Dvacátý sedmý svazek, jehož hlavními tématy jsou rozvrat, krize a odolnost, se koncentruje na historickou zkušenost aškenázských Židů v Říši kolem roku 1400, nicméně s ohledem na kontinuitu, kontext a komparaci rozpracovává tyto otázky i mimo tento prostor, všímá si tedy situace aškenázských emigrantů v severní Itálii či na Krétě, ale také židovských komunit na Iberském poloostrově či v jihofrancouzské Provence během celého podzimu středověku (14. a 15. století). Realizaci detailních sond v této časové a geografické šíři iniciovala mezinárodní konference, kterou uspořádal *Arye Maimon-Institut für Geschichte der Juden* na Univerzitě v Trevíru v roce 2013 a na níž vystoupili badatelky a badatelé z několika evropských zemí, včetně Česka (Eva Doležalová a Milan Žonca).

Editorům recenzované kolektivní monografie Lukasi Clemensovi a Christophu Clusovi z Arye Maimonova institutu se podařilo dát dohromady soubor dvanácti anglicko-, německo- a francouzsko-jazyčných studií, které koncepčně a metodologicky spojuje sociologicko-psychologický pojem individuální a komunitní odolnosti (*resilience*), v širší perspektivě pak škála tzv. *coping strategies* (schopnost zvládat a zpracovávat nestandardní situace – *coping, adaptation, transformati-*

on). Jde ostatně o hlavní témata výzkumného týmu „Resilienz“: *Gesellschaftliche Umbruchphasen im Dialog zwischen Mediävistik und Soziologie*, který oba editoři v první fázi formovali a v němž zároveň vymezili otázky a témata na pomezí mediévistiky a sociologie ve vztahu k pozdně středověkému Aškenázu. Clemens a Cluse v úvodní studii, která je zároveň interpretačním klíčem k celé knize, terminologicky definují sociální strategie, které může společnost zaujmout v okamžicích rozvratu a krize.

Při vymezení krizového období navázali autoři na dnes již klasickou práci *Pest – Geißler – Judenmorde* Františka Grause,¹ v níž je 14. století popsáno jako „Krisenzeit“, charakteristické nestabilitou, epidemiemi, nedostatkem potravin, náboženským blouzněním a četnými protižidovskými perzekucemi. Těžištěm analýzy většiny studií v recenzované knize však není období černé smrti (1348–1350), ale naopak závěr 14. století a následné 15. století. Zde lze citovat nadčasová slova Josefa Války, který před pětapadesáti lety trefně poznamenal: *Pojem „krize“ stejně jako pojem „přechod“ jsou již v historické literatuře poněkud zdiskreditovány nadužíváním. Figurují totiž téměř v každé práci, která se snaží cokoliv historicky vysvětlit.*² Vágnímu či schematickému zacházení historiků s pojmem krize se však recenzovaná kniha vyhnula právě tím, že jej spojila s otázkou reakce židovských komunit, slovy moderní psychologie s jejich posttraumatickým růstem (PGT).

Vedle odolnosti, tedy schopnosti sociálního systému vstřebet či čelit rušivým podnětům, vyrovnávat se s krizovými situacemi způsobem, aby mohl komunita nadále plnit své funkce, tak autoři v úvodní studii rovněž zmiňují sociologický koncept agentnosti (*agency*). Ta je vnímána jako schopnost jedince či komunity jednat a vyjednávat svou sociální pozici, pomocí dostupných nástrojů dosahovat svých partikulárních cílů a bránit svou identitu. Tento nový přístup, jak trefně upozornila Tatjana Lichtenstein, nabízí badatelům nalézt střední cestu mezi dichotomií odporu (*resistance*) a pasivity. „Agentnost“, která je v současnosti promyšlena v kontextu *holocaust studies* (v českém prostředí například v knize Anny Hájkové *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*, Oxford 2020), je charakteristická širokou škálou chování, které umožňovalo zmírňovat dopady perzekucí. Většinu studií v recenzované knize lze tedy číst prizmatem agentnosti pozdně středověké židovské komunity.

1 František GRAUS, *Pest – Geißler – Judenmorde: Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*, Göttingen 1987.

2 Josef VÁLKA, *Problém baroka jako kulturní a historické epochy*, in: Milan Kopecký (ed.), *O barokní kultuře: sborník statí*, Brno 1968, s. 20.

Podrobnější deskripce metodologických východisek recenzované knihy je nezbytná, protože bez jejich zdůraznění by mohl čtenář ztratit ze zřetele přidanou hodnotu jednotlivých studií, které pomáhají (i když ne všechny stejnou měrou a stejně explicitně) pochopit téma odolnosti na konkrétních příkladech. Přemýšlet o obětech a přeživších protizidovských masakrů středověku podobným způsobem, jako například uvažujeme o obětech a přeživších šoa, tak nabízí (při všech nesporných rozdílech a bez užití prvoplánových paralel) novou perspektivu, která židovskou komunitu středověku personalizuje, pomáhá porozumět vzorcům chování a jejímu následnému vývoji.

Kapitola Michaela Schlachtera například ukazuje, jakým způsobem byly obnovovány zdecimované židovské komunity v Německu po roce 1350. Z pramenů vysvítá iniciativa a aktivní role Židů a jejich zástupců (lokátorů), kteří se vraceli na místa, kde se původně obce nacházely. Překvapující může být skutečnost, že ve snaze získat povolení resuscitovat židovský život ve svobodných městech a dohodnout výhodné podmínky pro návrat, neargumentovali jen ekonomickými důvody, ale odvolávali se rovněž na tradici a kontinuitu. V podobném duchu uvažovali rovněž zástupci měšťanstva, pro něž byla přítomnost Židů znakem nejen prosperity, ale i váženosti města.

Na Schlachtera chronologicky navazuje studie Andrese Webera, který se soustředí na události 80. a 90. let 14. století, kdy vyvstaly židovským komunitám v Říši nové hrozby. Pronásledování Židů v jižním Německu vzbudilo agentní jednání ostatních židovských obcí: mohlo jít o organizované modlitby a posty, o intenzivní komunikaci mezi obcemi, vybírání finančních částek (*Schenk*, výpalné), hledání strategických partnerů a ochránců (např. v městských radách) a formování aliancí. Součástí strategie však bylo rovněž usilování o potrestání původců násilností či částečné narovnání majetkových křivd. Weber otevírá celou řadu inspirativních témat a koncept agentnosti promýšlí v souvislosti se sociální stratifikací židovské komunity – nerovné rozdělení tzv. prostředků odolnosti (*resilience resources*) mělo pochopitelně signifikantní vliv na kolektivní odolnost.

Zatímco předchozí dvě studie analyzovaly strategie židovských obcí jakožto celku, soustředí se kapitola Jörga R. Müllera na případ individuální odolnosti majetného Žida Kaufmanna ze Špýru, který v létě roku 1385 získal od mohučského arcibiskupa do svého držení hrad Spanenberg. Podle Müllera nešlo o klasickou zástavu, ale o způsob, jak si chtěl tento jedinec v čase perzekucí zajistit bezpečí. Studie zároveň odkrývá, jak Židé reagovali na zprávy o násilnostech v sousedních či vzdálených regionech – protizidovské bouře v městech Švábského spolku a konfiskace

židovských dluhů v roce 1385 totiž vzbuzovaly oprávněné obavy, že by podobné akce mohly postihnout i Porýní.

Milan Žonca, hebraista působící na Karlově univerzitě, ve svém komplexním textu ukázal směry, jakými se k prožitým traumatům (masakr Židů v Praze roku 1389, polemické protizidovské disputace s konvertitou Petrem) a k soudobým celospolečenským výzvám (univerzitní filozoficko-teologické diskuse, konflikt akademické a pastorační funkce církve, dezintegrace učeneckého jazyka v laickém prostředí, počátky husitské reformy) postavila rabínská kultura na počátku 15. století, a to na příkladu pražského učence Jom Tov Lipman Mühlhausena. Ten v hebrejské polemice *Sefer nicachon* kritizuje nejen nereflektovanou víru založenou na bezmyšlenkovém přebírání tradice a plnění příkázání, ale také přehnanou spekulativnost. Slepý náboženský formalismus totiž nemůže ve světle tragédií, které na Židy dopadají, poskytnout dostatečnou útěchu a může vést ke skepticizmu. *Sefer nicachon* tedy lze chápat jako jeden z nástrojů agentnosti středověkých Židů v čase krize.

Textologicky zaměřená studie Simona Neubergera věnující se jidiš skladbám o vídeňské gezeře (1420/21) poněkud vybočuje z metodologického rámce recenzované knihy. Opakované opisování a vydávání textů o katastrofě rakouských Židů po celý raný novověk nicméně ukazuje důležitost uchování památky na oběti násilností v židovském myšlení a lze tuto komemorativní strategii vnímat jako součást mezigeneračního vyrovnávání se s traumaty minulosti, ale také přítomnosti.

Fascinující pohled na migraci aškenázských Židů a transfer jejich kulturních zvyklostí do Itálie a Kandie přináší tematicky provázané kapitoly Alessandry Veronese, Lucie Raspe a Reny N. Lauer. Všechny tři popisují pozoruhodnou dominanci Aškenázů v novém prostředí, v němž se mocensky prosadili často na úkor původního židovského obyvatelstva. První studie ukazuje, že migrační vlnu německých Židů do severní Itálie můžeme překvapivě sledovat nikoli v souvislosti s morovými masakry v polovině 14. století, ale teprve s ekonomickou šikanou židovských finančních elit během rušení dluhů v letech 1385 a 1390 Václavem IV.

V tomto období odcházejí z Říše hlavně majetní úvěroví obchodníci, k nimž se přidávají rovněž učenci, rabíni, ale také umělci (např. písaři a iluminátoři). Aškenázští Židé, kteří zde nevytvářeli početné obce (výjimkou např. Treviso), ale spíše miniaturní osídlení čítající často jen rodinný klan, projevovali jen malou ochotu začlenit se do místních italských židovských struktur (malá mezikomunitní sňatková politika). Jejich silnou aškenázskou identitu dokládá fakt, že udržovali intenziv-

nější kontakty s německými křesťanskými přistěhovalci než se svými italskými souvěrci.

Strategie zachování, utvrzování, a dokonce posilování aškenázské identity německých migrantů dokumentuje Lucie Raspe na příkladu liturgických a rituálních zvyklostí, které byly přeneseny do severní Itálie. Aškenázové si v novém prostředí střežili svá obřadní pravidla (např. recitace kajících skladeb, tzv. *selichot*), písemně zde zaznamenávali doposud ústně předávané kulturní dědictví, a po zavedení knihtisku dokonce šířili texty porýnské tradice. Aškenázská praktická halacha, liturgie (italská redakce *Sefer Maharil*), hagiografie či ideově vlivný koncept mučednictví (*kiduš ha-šem*), na něž měly určující vliv křížácké násilnosti středověku, tak byly kanonizovány a publikovány především díky severoitalským aškenázským učencům.

Podobně dominantní postavení zaujala malá, avšak velmi vlivná a respektovaná aškenázská komunita v prostředí byzantské židovské diaspory na Benátské Krétě, která byla prosperující obchodní a poutnickou křižovatkou mezi Apeninským poloostrovem a Levantou. Rena Lauer ukazuje, jak Židé z Kandie hleděli s despektem na sefardské uprchlíky ze Španělska a Portugalska, zatímco sami dobrovolně přijali aškenázskou halachickou superioritu a umožnili rychlou a velmi úspěšnou integraci německých Židů do vedení obce. Aškenázové, kteří se usazovali na Krétě mimo jiné proto, že jim byl znesnadňován trvalý pobyt v Benátkách, si v novém prostředí nejen zachovali svoje vlastní zvyklosti, ale dokonce jimi ovládli místní židovský prostor.

Texty Claude Denjean a Maurice Kriegela rozšiřují terén výzkumu krize a odolnosti o oblast Iberského poloostrova. Denjean srovnává dvě kauzy, které se odehrály na pomezí dnešní Francie a Španělska, první na počátku a druhá na konci 14. století. Případy Astrucha de Besalu a Boniacha Deuslosal z prominentních židovských kruhů, jejichž pověst měla být diskreditována křivými obviněními (sexuální delikty, vraždy, blasfemie), ukazují specifika strukturálního násilí, které bylo převlečeno do jazyka práva a justice. Studie naznačuje možnosti, které dotyční měli k dispozici (znalost právního systému, schopnost přizpůsobit se pravidlům hry, konzistentnost ve výpovědích a sebevědomí) při boji proti špatné pověsti (*malla fama, mauvaise réputation*), jež měla dotyčným a jejich rodinám ubrat na jejich společenské cti, nebo je dokonce ohrozit na životech.

Kriegelova analýza polemických textů arcibiskupa Paula z Burgosu a rabína Profiata Durana, kteří působili ve Španělsku, navazuje na Žoncou naznačené téma filozoficko-teologické odpovědi intelektuálů na krizové okamžiky dějin. Paul z Bur-

gosu i Profiat Duran náleželi k vrstvě židovských *conversos*, zatímco první z nich byl obráncem katolické víry, druhý se vrátil k židovství a stal se apologetem judaismu. Oba vnímali kontinuitu mezi zbořením Chrámu, exilem (*galut*) a současnými protižidovskými perzekucemi (1391), ale interpretovali ji z jiné historické perspektivy – pro Paula šlo o předzvěst konečného obrácení Židů a druhého příchodu Krista, pro Profiata znamená konce vyhnanství a vystoupení pravého mesiáše.

Poslední studie zabývající se osudy Židů v Provence (zejm. v Marseille), jejíž autorkou je Juliette Sibon, nabízí zajímavou komparativní perspektivu. Představuje totiž oblast, která byla na přelomu 14. a 15. století uchráněna protižidovských nepokojů, jež postihly okolní státy – Španělsko (1391) a Francii (1394). Relativní bezpečí provensálských Židů, jejich společenská integrace (přítomnost v křesťanských ceších či ve dvorských službách) či schopnost vyjednávat s místními anjouskými vládci (např. o výši židovských dávek) však nebyly samozřejmostí, nýbrž výsledkem diplomatických a sociálních strategií (dlouhodobé adaptace – *adaptations* či krátkodobá přizpůsobení – *adjustments*) dokládajících odolnost této komunity.

Přestože zdaleka ne všechny studie recenzované knihy využívají koncepty sociologie a psychologie rovnoměrně, ve svém celku nabízejí ucelený a velmi podnětný pohled na to, jak lze inovativně zkoumat protižidovské násilí (fyzické i rétorické) v rámci mediivistických studií. Editorům i autorům kolektivní monografie se podařilo navázat na teze amerického historika Salo Wittmayera Barona, který ve svých esejích vystupoval proti plačtivé koncepci židovských dějin (*lachrymose conception of Jewish history*). Jakkoli lze protižidovské násilí vnímat do určité míry jako historickou konstantu, není historie Židů složena z nekonečného řetězce utrpení a pasivity, ale je naopak dokladem nesmírně vitální, aktivní, agentní a odolné společnosti.

Daniel Soukup

Jan KYPTA – Jiří MAROUNEK

Terénní stopy obléhání bradů v husitském století

Praha, Národní památkový ústav 2022, 296 s., 264 obr., ISBN 978-80-88339-14-4.

Reprezentativní publikace velkého formátu přináší výsledky více než dvě desetiletí trvajících archeologického výzkumu, na jehož dílčích úsecích se podíleli další spolupracovníci. Koncepční záměr, metodické postupy i sama výsledná monografie jsou však veskrze dílem obou autorů, dlouhodobých výzkumníků Národního pa-